

AXBOROT DAVRIDA AKADEMIK KUTUBXONACHILARNING AHAMIYATI

D.To‘ychiyeva
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan va raqamli transformatsiya ta‘lim va ilm-fanning barcha jabhalariga chuqur singib borayotgan bir davrda akademik kutubxonachilarning o‘rni va ahamiyatini ochib berishga bag‘ishlangan. Ko‘pchilik onlayn resurslar, ochiq foydalanishdagi nashrlar, sun‘iy intellekt asosidagi qidiruv tizimlari va ijtimoiy tarmoqlarning keng yoyilishi kutubxonachiga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirgan degan noto‘g‘ri qarashga ega. Maqolada bu qarash asossiz ekanligi, aksincha, axborot davri akademik kutubxonachining funksiyalarini tubdan o‘zgartirgan va kengaytirganligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zamonaviy akademik kutubxonachi nafaqat fond saqlovchi, balki axborot filtri, ilmiy aloqalar koordinatori, axborot savodxonligi bo‘yicha murabbiy, bibliometrik tahlilchi, raqamli kurator va mualliflik huquqi masalalari bo‘yicha maslahatchi sifatida faoliyat yuritishi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada ma‘lumotlarning haddan ziyod ko‘pligi, raqamli tengsizlik, soxta ilmiy jurnallar va plagiat kabi muammolarni bartaraf etishda akademik kutubxonachining strategik roli alohida ta‘kidlanadi. Xulosa qilib aytganda, texnologik vositalar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ularning insoniy nazorati, tahlili va yo‘naltiruvchi kuchi - ya‘ni akademik kutubxonachi - har doim talabga ega bo‘lib qoladi. Ushbu maqola oliy ta‘lim muassasalari rahbariyati, kutubxonachilar, tadqiqotchilar va ta‘lim siyosatini ishlab chiquvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: akademik kutubxonachi, axborot savodxonligi, raqamli transformatsiya, ilmiy aloqalar, bibliometriya, ochiq foydalanish

Kirish qismida shuni alohida ta‘kidlash lozimki, bugungi kunda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyatning barcha sohalariga, jumladan, oliy ta‘lim va ilmiy-tadqiqot muassasalariga ham chuqur ta‘sir ko‘rsatmoqda. Internet, ochiq ilmiy resurslar, elektron kitoblar, ma‘lumotlar bazalari va sun‘iy intellekt vositalarining keng qo‘llanilishi foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish usullarini butunlay o‘zgartirdi. Shu nuqtai nazardan, akademik kutubxonachilarning roli haqida gap ketganda, ba‘zilar “zamonaviy texnologiyalar sharoitida an‘anaviy kutubxonachiga ehtiyoj qolmayapti” degan xato fikrni ilgari surishi mumkin. Biroq ushbu maqolada isbotlashga harakat qilamizki, aksincha, axborot davri akademik kutubxonachining ahamiyatini nafaqat kamaytirmadi, balki uni yangi, murakkab va mas‘uliyatli vazifalar bilan boyitdi. Akademik kutubxonachilar endi faqat kitob saqlovchi va tarqatuvchi shaxslar emas, balki bilimlar tarmog‘ining strategik hamkorlari, axborot savodxonligi bo‘yicha murabbiylar, ilmiy aloqalar koordinatorlari va raqamli resurslarning ishonchli filtrlari vazifasini bajaradi.

Tarixan qaralsa, akademik kutubxonalar asosan jamlanmalarni to‘plash, kataloglashtirish, saqlash va o‘quvchilarga fizik jihatdan xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan edi. Kutubxonachining asosiy vazifasi fondagi kitob yoki jurnalning joylashgan o‘rnini bilish, o‘quvchiga uni topishda yordam berish va muddatida qaytarib olishni nazorat qilishdan iborat edi. O‘tgan asrning oxirlarida kompyuterlashtirish jarayonlari boshlangan paytda ham kutubxonachilar asosan kataloglarni elektronlashtirish, matn terish va oddiy qidiruv tizimlari bilan ishlashga moslashdilar. Biroq internetning keng yoyilishi, Google Scholar, ResearchGate, Academia.edu va boshqa ilmiy platformalarning paydo bo‘lishi, ijtimoiy tarmoqlarda bilim almashish ommalashgan va

nashriyotlarning ochiq erkin foydalanish siyosati kuchaygan davrda akademik kutubxonachi faoliyatining tabiati tubdan o'zgardi. Endi foydalanuvchi ko'p hollarda fizik kutubxonaga kelmay turib, o'z kompyuteri yoki smartfoni orqali millionlab hujjatlarga kirish imkoniyatiga ega. Aynan mana shu vaziyatda akademik kutubxonachining asosiy qadriyati uning bilimlarni saralash, ishonchliligini baholash, ilmiy yaxlitlikka rioya qilish va moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Axborot davrining eng katta muammolaridan biri bu ma'lumotlarning haddan ziyod ko'pligi va ulardan kerakli, ishonchli va sifatli qismini ajratib olishdagi qiyinchilikdir. Har kuni minglab ilmiy maqolalar chop etilmoqda, ko'plab bloglar, veb-saytlar va forumlarda kuratsiz ma'lumotlar tarqalmoqda. Bunday sharoitda tadqiqotchi, magistrant yoki professor qaysi manbaga tayanishi kerakligini bilmay qolishi mumkin. Aynan shu nuqtada akademik kutubxonachi ishonchli axborot vositasi sifatida ishlaydi. U nafaqat qaysi bazalar va jurnallar nufuzli ekanini biladi, balki plagiat, soxta ilmiy jurnallar (predator journals) va ishonchsiz statistik ma'lumotlarni fosh qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Boshqacha aytganda, kutubxonachi axborot okeanidagi mayoq bo'lib, foydalanuvchini ishonchsiz, qimmat yoki yaroqsiz materiallardan himoya qiladi.

Akademik kutubxonachining ikkinchi muhim jihati bu axborot savodxonligini oshirishdagi bevosita ishtirokidir. Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlardagi universitetlarda kutubxona asosida “axborot savodxonligi” kurslari yoki seminarlari tashkil etilmoqda. Ushbu treninglarda kutubxonachilar talaba va tadqiqotchilarga qanday qilib samarali qidiruv so'rovlarini tuzish, turli ma'lumotlar bazalaridan foydalanish, bibliografik boshqaruv dasturlari (masalan, Zotero yoki Mendeley) bilan ishlash, ilmiy maqolalarning sifatini baholash, iqtiboslarni to'g'ri shakllantirish va plagiatdan saqlanish kabi ko'nikmalarni o'rgatadi. Bu ko'nikmalar zamonaviy bilim jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zaruriy shartga aylangan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, akademik kutubxonachi oddiy kutubxona xodimi emas, balki ta'lim jarayonining to'laqonli ishtirokchisi, pedagog va metodistdir.

Bundan tashqari, raqamli yoki gibrid kutubxona muhitini boshqarish katta texnik va tashkiliy bilimlarni talab qiladi. Elektron resurslarga masofadan turib litsenziya asosida kirishni ta'minlash, ochiq foydalanishdagi (open access) nashrlar bilan ishlash, institutsional repozitariylarni yuritish, raqamli ob'ektlar identifikatorlari (DOI, Handle) va meta-ma'lumotlarni to'g'ri shakllantirish, kutubxona veb-sayti va qidiruv tizimlarining foydalanuvchilar uchun qulay bo'lishini ta'minlash - bularning barchasi akademik kutubxonachining kundalik faoliyatiga kirgan. Bundan tashqari, bugungi kunda ko'plab universitetlar tadqiqot ma'lumotlarini boshqarish (research data management) bilan bog'liq yangi xizmatlarni joriy qilmoqda. Tadqiqotchilar o'z loyihalari davomida yig'ilgan katta hajmdagi ma'lumotlarni qanday saqlash, qayta ishlatish, arxivlash va boshqalar bilan bo'lishishni bilishmaydi. Akademik kutubxonachi aynan shu masalalarda maslahat beradi, ma'lumotlar boshqaruvi rejalarini tuzishga yordam beradi va ma'lumotlarning FAIR (Topiladigan, Kirish mumkin, Birgalikda ishlatiladigan, Qayta foydalanish mumkin) tamoyillari asosida saqlanishini ta'minlaydi.

Shuningdek, bibliometriya va scientometriya sohaları akademik kutubxonachilar faoliyatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Universitet rahbariyati, fakultetlar va tadqiqot guruhlari ko'pincha o'zlarining ilmiy samaradorligini baholash, nufuzli jurnallarni aniqlash, iqtibos tahlillarini o'tkazish va xalqaro reytinglar uchun ma'lumotlar tayyorlashda kutubxonachilarga murojaat qiladi. Kutubxonachilar Web of Science, Scopus, Google Scholar kabi vositalardan foydalangan holda h-indeks, iqtiboslar soni, hamkorlik tarmoqlari va boshqa bibliometrik ko'rsatkichlarni hisoblab beradi. Bu esa universitetning ilmiy siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu faoliyat orqali akademik kutubxonachi ilmiy tadqiqotlar sifatini oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga bevosita hissa qo'shmoqda.

Akademik kutubxonachining yana bir noyob jihati - u muassasa ichidagi turli bo‘limlar va idoralar o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajaradi. Kutubxona fondi va xizmatlari har bir fakultet va kafedraning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Shu sababli, kutubxonachilar professor-o‘qituvchilar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi, ularga o‘z fanlari bo‘yicha eng so‘nggi adabiyotlarni tanlashda yordam beradi, o‘quv kurslari uchun tavsiya etilgan manbalar ro‘yxatini tuzadi, ba‘zi hollarda esa talabalar bilan birgalikda o‘quv loyihalarini amalga oshiradi. Bu jarayonda kutubxonachi nafaqat axborot resurslarini yetkazib beruvchi, balki ta‘lim dasturlarini loyihalash va baholashda faol ishtirok etadigan hamkorga aylanadi. Natijada talabalar kutubxonani quruq kitoblar ombori sifatida emas, balki ularning bilim olish jarayonining jonli va dinamik qismi sifatida qabul qiladi.

Axborot davri akademik kutubxonachiga nisbatan yangi axloqiy va huquqiy mas‘uliyatlarni ham yuklaydi. Mualliflik huquqi, litsenziyalash, intellektual mulk, ochiq foydalanish siyosati, maxfiy va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish kabi mavzular kutubxonachining kundalik amaliyotida markaziy o‘rinni egallaydi. Masalan, universitetning institutsional repozitariysiga maqola joylashtirishdan oldin kutubxonachi nashriyot bilan tuzilgan shartnomani tahlil qilib, muallifning qaysi huquqlarini saqlab qolganini aniqlashi kerak. Yoki talabalar va tadqiqotchilar onlayn testlar topshirish yoki ma‘lumotlarni almashish jarayonida o‘z shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilishni bilmagan taqdirda, kutubxonachi ularga maslahat beradi. Bularning barchasi kutubxonachining huquqiy bilimi va axloqiy kompas sifatidagi rolini kuchaytiradi.

Xususiy sektordan farqli o‘laroq, akademik kutubxonalar va ularning xodimlari ko‘pincha notijorat asosida ishlaydi. Ular uchun asosiy mezon tijorat foydasi emas, balki bilimlarga teng va adolatli kirishni ta‘minlashdir. Bu jihat axborot davrining muhim muammolaridan biri - “raqamli tengsizlik” (digital divide) bilan bog‘liq. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar tufayli ba‘zi foydalanuvchilar zamonaviy axborot texnologiyalaridan to‘liq foydalana olmaydi. Akademik kutubxonachi bu yerda ijtimoiy adolat himoyachisi sifatida harakat qiladi. U barcha foydalanuvchilarga, ularning ijtimoiy mavqei, moliyaviy ahvoli yoki raqamli savodxonlik darajasidan qat‘i nazar, sifatli axborot xizmatlarini taqdim etishga intiladi. Bundan tashqari, kutubxonachilar viloyat va chekka hududlardagi universitet filiallari yoki kampuslariga masofaviy xizmat ko‘rsatish, bepul Wi-Fi zonalari, kompyuterlar va o‘quv resurslari bilan ta‘minlash orqali bu tengsizlikni kamaytirishga hissa qo‘shadi.

Ushbu murakkab vazifalar majmuasini bajarish uchun zamonaviy akademik kutubxonachi muttasil ravishda o‘z malakasini oshirib borishi shart. Bir necha o‘n yillar avval kutubxona institutlarida asosan kataloglashtirish, klassifikatsiya va fondlarni saqlash o‘rgatilgan bo‘lsa, bugungi kunda kutubxonashunoslik o‘quv dasturlari axborot texnologiyalari, web-dasturlash, ma‘lumotlar bazalarini boshqarish, elektron nashrlar, loyiha boshqaruvi, bibliometriya, ochiq foydalanish siyosati va hatto sun‘iy intellekt asoslarini o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, kasbning o‘zi “akademik kutubxonachi” emas, balki “axborot bo‘yicha mutaxassis”, “bilimlar menejeri” yoki “raqamli kurator” kabi yangi atamalar bilan atalishi mumkin. Biroq bu atamalar qanchalik o‘zgargan taqdirda ham, asosiy maqsad bir xil bo‘lib qoladi: foydalanuvchiga kerakli vaqtda, kerakli joyda, kerakli sifatidagi bilimni yetkazish.

Bugungi kunda jahonning yetakchi universitetlari (masalan, Harvard, Stanford, Oksford, Singapur Milliy Universiteti) kutubxonalarining boshqaruv tuzilmasida kutubxonachilarga prorektor yoki dekan darajasidagi maqom berilgan. Bu ularning strategik qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini va rahbariyat tomonidan ularning hissasi qanchalik yuksak baholanishini ko‘rsatadi. O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimi ham ushbu ilg‘or tajribalardan o‘rganishi va akademik kutubxonachilarning ilmiy va o‘quv jarayonlaridagi rolini qayta ko‘rib chiqishi zarur. Ayniqsa, O‘zbekistonda 2020-yildan keyin boshlangan oliy ta‘lim islohotlari, xalqaro reytinglarga integratsiya talablari va ilmiy tadqiqotlarni

rag‘batlantirish siyosati kutubxonalarning modernizatsiyasini kun tartibiga qo‘ygan. Yangi qurilayotgan yoki ta‘mirlanayotgan kutubxonalar nafaqat zamonaviy texnika bilan ta‘minlanishi, balki ularning xodimlari - akademik kutubxonachilarning maqomi, ish haqi va kasbiy rivojlanish imkoniyatlari ham qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, axborot davri akademik kutubxonachining ahamiyatini pasaytirmasdan, aksincha, uni yangidan kashf etdi. Agar ilgari kutubxonachi asosan jismoniy fondlar bilan ishlagan bo‘lsa, endi u axborot muhitining murakkab ekotizimida muhim rol o‘ynaydi. U axborotni qayta ishlash, filtrlash, tahlil qilish, saqlash va tarqatishning barcha bosqichlarida ishtirok etadi. Undan nafaqat kutubxonashunoslik bilimi, balki pedagogika, axborot texnologiyalari, huquq, psixologiya va boshqaruv kabi sohalarda kompetensiya talab etiladi. Biroq eng muhimi shuki, texnologiyalar qanchalik rivojlanmasin, ularning orqasida inson omili - ishonch, maslahat, tushuntirish va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish har doim muhim bo‘lib qoladi. Akademik kutubxonachi aynan shu insoniy aloqani ta‘minlovchi va raqamli dunyoda yo‘qolib ketmaslikka yordam beruvchi asosiy kuchdir. Shu sababli, har bir universitet va ilmiy-tadqiqot muassasasi o‘zining akademik kutubxonachilariga tayanib, ularning potensialini to‘liq ishga solishi kerak. Kelajakda esa, agar sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yanada kuchaysa ham, akademik kutubxonachining vositachilik, o‘rgatish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli yanada muhimroqqa aylanadi. Zero, axborot davrida kitob va hujjatlarni saqlash emas, balki bilimlarni boshqarish va odamlar o‘rtasida ma‘noli aloqalarni o‘rnatish eng katta qadriyatdir. Akademik kutubxonachi ana shu qadriyatning jonli timsolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdukadirova, M. A. (2026). METHODOLOGY FOR DEVELOPING METACOGNITIVE SKILLS IN GRADES 10-11 THROUGH DIGITAL INTERACTIVE TASKS. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 4-10.

2. Tadjibayev, A. B., & Amoniddinova, I. B. Q. (2026). MODERN METHODS OF ORGANIZING AND IMPROVING DRAWING LESSONS. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 140-143.

3. Meyliyeva, F. E. (2026). METHODS FOR OVERCOMING STRESS AND PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN ADULT LANGUAGE LEARNING. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 106-110.

4. Sobirjonova, F. B. Q., & Turgunbaev, R. (2026). ORNAMENTATION AND EMOTIONAL AFFECT IN THE TANOVAR REPERTOIRE OF TWENTIETH CENTURY FERGHANA MASTERS. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 96-100.

5. Toshmatov, D. (2026). THE ROLE OF THE TANBUR IN SHAPING VOCAL PHRASING IN UZBEK CLASSICAL MUSIC. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 72-79.

6. Rustamova, M., & Azizov, S. (2026). THE ROLE OF ARM WEIGHT IN EXPRESSIVE PIANO PHRASING. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 119-123.

7. Madaminov, N. (2026). DEVELOPING TONAL NUANCE AND ORNAMENTATION IN ACADEMIC GIJJAK PERFORMANCE TRAINING. *European Review of Contemporary Arts and Humanities*, 2(5), 111-115.

8. Alieva, N., & Rasuleva, M. (2026). Application of artificial intelligence in applied sciences. *Technical Science Integrated Research*, 2(4), 3-6.

9. Berdiyeva, R. N., & Abdullayeva, M. M. (2026). Integrated application of grading in the process from design to production. *Technical Science Integrated Research*, 2(4), 10-12.

10. Samiyeva, S. A. Q., & Haqnazarova, D. O. Q. (2026). Mirzo Ulughbek’s “Zij-i Guragani”- a great achievement of Eastern science. *Technical Science Integrated Research*, 2(4), 7-9.
11. Tarkulova, L., Qudratov, I., & Budiman, A. (2026). Green Finance and Fast Fashion: A Systematic Literature Review of Opportunities, Barriers, and Pathways Toward Sustainable Transformation. *European Journal of Economic Dynamics and Policy*, 2(4), 104-128.
12. Asadullaev, N. S. U., & Sultan, M. A. (2026). AI-Driven Personalization in Digital Marketing: A Systematic Review. *European Journal of Economic Dynamics and Policy*, 2(4), 140-149.